

УДК 61:929Трутовський Я.Я.

Володимир Альков (м. Харків)

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри суспільних наук
Харківського національного медичного університету

E-mail: vlalkov@rambler.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5339-7828>

Яків Якович Трутовський (1867–1914): доля лікаря та його клініки

Актуальність представленої роботи зумовлена зростаючою роллю людинознавчих студій в сучасній історичній науці, потребою в кращому розумінні складності та багатовимірності історії України крізь призму людських долі. У цьому ключі цікавою для дослідника видається доля харківського лікаря-українофіла Я.Я. Трутовського, члена харківського осередку Братства тарасівців. Стаття має на меті ліквідувати ситуацію, коли члени відомих знакових організацій опиняються в безвісності, зокрема, завданнями є визначити основні віхи життя Я. Я. Трутовського, проаналізувати його світогляд, досягнення в сфері бізнесу та кар'єри.

Провідним у даній роботі є біографічний підхід, який дозволяє розглянути особистість лікаря комплексно, в історичному контексті. Задля реконструкції подій та подробиць життя Я.Я. Трутовського використані також мікроісторичний підхід та підхід до дослідження, як до роботи з історії повсякдення, тобто «історії знизу». Буде зроблена також і на засадах історико-медичного краєзнавства.

У роботі проаналізовані ранні роки Я.Я. Трутовського, участь у Братстві тарасівців, робота як лікаря-психіатра, науковця та викладача, у власній приватній клініці, громадська активність, визначені пам'ятні місця, пов'язані з лікарем, подальша доля клініки після Трутовського. Автор дійшов висновку, що герой розвідки був представником верстви успішних міських лікарів-підприємців, українофілом, який відійшов врешті від політичної діяльності, зосередившись на кар'єрі лікаря-психіатра та власній успішній психіатрично-неврологічній клініці, порядки в якій трималися виключно на його авторитеті.

Матеріали дослідження можуть бути корисними фахівцям-історикам та медикам, у тому числі фахівцям з історії охорони здоров'я та історії медицини, краєзнавцям, які цікавляться проблемами історії повсякдення, мікроісторії, політичної історії, біографістики тощо, а також у виховній роботі зі студентами в медичних вишах.

Ключові слова: Я.Я. Трутовський, лікарі, психіатрія, неврологія, Харків, біографія, Братство тарасівців.

Volodymyr Alkov (Kharkiv)

Candidate Degree in History,

Associate Professor, Department of Social Sciences,

Kharkiv National Medical University

Ya. Ya. Trutovsky (1867–1914): destiny of the doctor and his hospital

The problem of the research. Urgency of this research arises from the increasing role of human studies in the modern historical studies, need for better perception of complexity and multidimensionality of history of Ukraine through the prism of human destinies. From this point of view destiny of Kharkiv doctor – Ukrainophile Ya. Ya. Trutovsky, member of Kharkiv group of Brotherhood of Taras appears to be of great interest for a researcher. The article aims to eliminate the situation, when members of well-known significant organizations remain unknown, in particular, identify the main milestones of Ya. Ya. Trutovsky life, analyse his philosophy, accomplishments in the sphere of business and career.

Methods. *Biographical approach is the leading one in this work. It permits to consider the personality of the doctor in complex, and in the historical context. For reconstruction of events and details of Ya. Ya. Trutovsky life microhistorical approach has been used as well as approach to the work as a work on the history of everyday life, i.e. «history from below». The work is also based on historical and medical regional studies.*

Results. *Early years of Ya. Ya. Trutovsky life have been analysed in the study, including his participation in the Brotherhood of Taras, his work as a doctor-psychiatrist, scientist and lecturer in his own hospital, social activity, certain memorable places related to the doctor; further story of the hospital after Ya. Ya. Trutovsky.*

Conclusion. *Thus Ya. Ya. Trutovsky was a representative of population stratum of successful doctors-entrepreneurs, oppositionally-minded Ukrainophile, who, at last, stepped away from political activity and concentrated on business and career of a doctor-psychiatrist. The crisis point was the defeat of Kharkiv group of the Brotherhood of Taras in 1893. Finally, at both mentioned fields he achieved success, but it turned out that order in his modern exemplary private hospital relied on him alone and that led to its collapse after Trutovsky withdrawal from the business.*

Key words: *Ya. Ya. Trutovsky, doctors, psychiatry, neurology, Kharkiv, biography, nationalism.*

Вже загально визнано, що сучасна історична наука – це не тільки події, явища та процеси. Значущими для неї також стали й долі звичайних людей, їх настрої, робота, прагнення, повсякденне життя, сприйняття світу. Наприклад, лейтмотивом головної історіографічної праці знаної дослідниці О.А. Колястрок є думка про те, що пошук історика має бути спрямований на людський зміст історії¹. Незважаючи на нерозробленість теми внаслідок її невичерпності та незвичних підходів, повсякденне життя утвердилося як один із зрізів минулого, який активно досліджують українські історики. У цьому людинознавчому ключі цікавою для дослідника видається доля знаного харківського психіатра, лікаря і науковця, викладача, підприємця, дворянина та українофіла Якова Яковича Трутовського, особи дещо неординарної, бо сам такий набір, як на той час, для Харкова був незвичним. Тим більше, Я.Я. Трутовський був членом Братства тарасівців², про яке добре знають і школярі, які завзято вивчають історію України. А от про долі людей, які склали цю організацію, мало відомо навіть науковцям. Спробуємо, принаймні частково, виправити цю історичну несправедливість.

Дане дослідження є складовою НДР з державною реєстрацією «Медичне краєзнавство Харкова в персоналіях» (№ 0118U000933), яка

ведеться кафедрою суспільних наук Харківського національного медичного університету. Як вказано в анотації теми, «особливо значущим сьогодні є звернення до медичної персоналії – біографії лікарів, учених, педагогів минулого та систематизованого висвітлення сукупності їх поглядів. Загально відомо, що наукова біографія та творчий доробок будь-якого діяча, просвітника, лікаря, науковця виступає не лише адептом його наукових рефлексій, поглядів, а й свідченням світоглядних позицій, життєвої концепції, які є унікальним віддзеркаленням соціальних процесів історичної епохи». Тому завданнями даної роботи є визначити основні віхи життя Я.Я. Трутовського, проаналізувати його світогляд, досягнення в сфері бізнесу та кар'єри.

Провідним у даній роботі, як і загалом у вищезначеній НДР, є біографічний підхід, завдяки якому історична реальність розглядається в часі й просторі, широко охоплює проблему у великому історичному контексті, а також традиційні методи історичного дослідження. Але є і своя специфіка, пов'язана з використанням мікроісторичного підходу, який, завдяки віднайденим джерелам, дозволяє реконструювати подробиці життя Я.Я. Трутовського, після чого результат можна вписувати в контекст міста, тобто мезорівень. Мікроаналіз має справу з індивідуумами та безпосередньою соціальною взаємодією в по-

¹ Колястрок О.А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти. Харків, 2008. С. 5.

² Наумов С.О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 44.

всякденному житті, а це саме те, що потрібно для якісного дослідження біографії. У статті, як і в будь-якому дослідженні з історії повсякдення, вживається специфічний підхід. Він має назву «історії знизу», коли «право голосу» надається пересічній людині³. Залучення значного масиву фактологічного матеріалу відповідає вимогам історико-медичного краєзнавства, яке є традиційно сильним в Україні, хоча коло його дослідників і досить вузьке⁴.

У досягненні мети роботи нам допомагала доволі значна, як для персоналії, яка досліджується вперше, кількість різноманітних робіт. Але усі вони зачіпають окремі аспекти долі Я.Я. Трутовського та його клініки побіжно, у жодному з випадків він, звичайно, не стоїть у центрі дослідження. Політичну складову долі нашого героя відображено в контексті Братства тарасівців в роботах знаного фахівця з історії українських суспільно-політичних рухів проф. С.О. Наумова⁵. У загальних рисах роботу приватної лікарні Трутовського висвітлив корифей харківської історії охорони здоров'я проф. І.Ю. Робак⁶. Існують окремі згадки про Я.Я. Трутовського в контексті історії медицини в роботах проф. С.М. Куделка⁷, Є.О. Фінкельштейна⁸, П.Т. Петрюка⁹ тощо.

У такій складній історіографічній ситуації, що має місце, робота будується в значній частині на джерелах. Серед них діловодна документація Харківського губернського правління та Харківської губернської земської управи,

головно офіційне листування та скарги, протоколи перевірок лікарні тощо. Ці документи відклалися в фондах Державного архіву Харківської області. Особливу цінність мають документи Харківського губернського жандармського управління, які збереглися в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ). Із жандармського справочинства отримуємо якщо не вичерпний, то докладний та систематизований матеріал не тільки щодо політичних уподобань Я. Я. Трутовського, яким вони цікавилися, а навіть більшою мірою про його життєпис та кар'єру, сім'ю, добробут, що для біографістики неоціненно. Також у досягненні мети роботи нам допомогли небагаті дані місцевої періодики (газета «Южный край»), списки студентів Імператорського Харківського університету, списки домовласників м. Харкова, «Російський медичний список», довідники «Харківський календар» та «Увесь Харків». А от діяльність Я.Я. Трутовського в Харківському університеті може бути вивчена лише з непрямих джерел, і лише частково, бо архів закладу був практично повністю знищений за часів Другої світової війни.

Отож, як вдалося встановити, дворянський рід Трутовських відомий на Харківщині щонайменше з середини XIX ст.¹⁰, а загалом був широко розповсюджений на теренах Велико- та Малоросії. З джерел відомо, що наш герой, Яків Якович, народився 1 липня 1867 р. в с. Михайлівка Костянтинівського повіту

³ Зінчук М.Ю. Еволюція поглядів Школи «Анналів» на сутність та особливості дослідження повсякдення // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія». 2011. № 982. С. 27.

⁴ Робак І., Демочко Г. Медичне краєзнавство: витоки, місце, перспективи // Всеукраїнська наукова конференція «Історичні регіони України: минуле та сучасність». Харків, 2013. С. 18.

⁵ Наумов С.О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 36-44; Наумов С.О., Посохов С. І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 56-70.

⁶ Робак І.Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). Харків, 2007. 346 с.

⁷ Куделко С.М. Очерк истории развития психиатрии в Харьковском классическом университете // Психіатрія, неврологія та медична психологія. 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 88-93.

⁸ Фінкельштейн Е.А. Василий Яковлевич Данилевский. М.-Л., 1955. 292 с.

⁹ Петрюк П.Т. Павел Иванович Ковалевский — известный отечественный психиатр // История Сабуровой дачи. Успехи психиатрии, неврологии, нейрохирургии и наркологии: Сборник научных работ Украинского НИИ клинической и экспериментальной неврологии и психиатрии и Харьковской городской клинической психиатрической больницы № 15 (Сабуровой дачи). Харьков, 1996. Т. 3. С. 57-61.

¹⁰ Родословная книга потомственных дворян Харьковской губернии. Харьков, 2010. С. 565.

Полтавської губернії (нині Харківська область на кордоні з Полтавщиною) в родині колезького асесора. Вже в Харкові молодий дворянин закінчив 2-гу гімназію, після чого 10 серпня 1885 р. вступив на Медичний факультет Імператорського Харківського університету¹¹. До четвертого курсу університету Трутовський вчився за рахунок батька, після чого отримував стипендію, завершивши курс навчання 1891 року. Студенти – верства політично найбільш активна, тим більше це було помітним у Російській імперії. Тож і молодий студент Трутовський, вочевидь, ще в студентські роки долучився до українофільського політичного об'єднання, – Братства тарасівців, – яке теж походило з Полтавщини. Тарасівці створили таємну конспіративну організацію зі своєю політичною програмою, яка включала боротьбу проти зросійщення та за відродження українського народу, який, на їх думку, існував споконвічно. І, як не дивно, значна кількість із них, понад чверть, за національністю була росіянами (сам Трутовський, як з'ясували жандарми, був «малоросом»¹²), тобто це швидше політичний проект, аніж культурно-національний. Приймали до братства, за умов несприятливого місцевого оточення, дуже обережно. Зважаючи на конспірацію, повного розуміння діяльності організації немає, і не було навіть у жандармів¹³. Тім не менш, відомо, що Я.Я. Трутовський є однією із 49 осіб на Лівобережжі, яких знаний фахівець з українського політичного руху проф. С.О. Наумов пов'язує з організацією¹⁴.

1893 р. харківські жандарми вийшли на слід привезеної з-за кордону забороненої

літератури й провели 1 травня обшуки¹⁵. У Я.Я. Трутовського переховували отриману тарасівцями з Галичини безцензурну літературу¹⁶, загалом 25 найменувань різних революційних видань російською мовою, переважно Плеханова та Драгоманова, 30 видань «малоросійською» мовою, головним чином, львівських, 22 видання німецькою та 1 – французькою, а також 4 – польською. Усе це було знайдено жандармами під час обшуку. Як бачимо зі специфіки видань, Трутовського цікавила не тільки національна, а й соціальна повістка. У ході слідства було також з'ясовано, що Трутовський попервах служив земським лікарем у Костянтиноградському повіті, а потім у Херсонському земстві. Ще тоді він познайомився з лікарем Чепурківським та мировим суддею Скубою, які були відомі своєю політичною неблагонадійністю. Останнього, наприклад, притягали за причетність до створення в 1890 р. в Ростові-на-Дону революційного робітничого гуртка. У жодному іншому джерелі, крім жандармського справочинства, процес залучення цієї людини до політики не відбився. Подружжя Трутовських, а його було затримано разом із дружиною, проходило по 250-й та 252-й статтях Уложення про покарання¹⁷. Це були політичні статті, пов'язані із бунтом проти існуючої влади, а це означало загрозу серйозних наслідків, включаючи позбавлення станових прав та каторгу чи заслання.

Втім, завдяки поведінці членів братства на допитах, браку доказів¹⁸ та аморфності організації, її існування повністю викрити не вдалося.

¹¹ Список студентов и сторонних слушателей Императорского харьковского университета на 1886-1887 академический год. Харьков, 1886. С. 142; Алфавитный список студентов Императорского харьковского университета на осеннее полугодие 1887 года. Харьков, 1887. С. 59.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК), ф. 336, оп. 1, спр. 26, арк. 20.

¹³ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): Монографія. Харків, 2006. С. 7-11.

¹⁴ Наумов С.О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 44.

¹⁵ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): Монографія. Харків, 2006. С. 19.

¹⁶ Наумов С.О., Посохов С. І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 59.

¹⁷ ЦДІАК, ф. 336, оп. 1, спр. 26, арк. 16-20, 69.

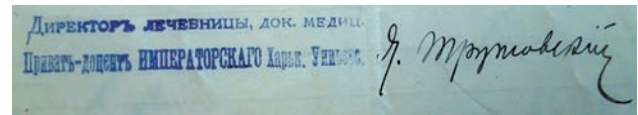
¹⁸ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): Монографія / С. О. Наумов. Харків, 2006. С. 19-20.

Заходи щодо покарання викритих українофілів були дуже м'якими – зонайбільше кілька місяців ув'язнення. Тим не менш, після цього доволі помірного розгрому харківський гурток братства припинив своє існування¹⁹. Вочевидь, імперська влада, уперше стикнувшись з українськими політичними протонаціоналістами, недооцінила тієї потенційної загрози, яка від них йшла. Я.Я. Трутовського, приміром, було заарештовано жандармами і притягнуто до дізнання, а згодом він тривалий час перебував під гласним наглядом поліції, піддавався обшукам²⁰. До того ж, фігурантові довелося посидіти 2 місяці в губернській тюрмі. Щодо дружини справу зрештою взагалі припинили²¹. Після цього про політичну діяльність Трутовського нічого не відомо, мабуть «виховні розмови» жандармів і морально-психологічний тиск подіяли.

Так само завдяки жандармському розслідуванню отримуємо відомості про сім'ю. Дружина Якова Трутовського, Олена Михайлівна, уроджена Журавльова, молодша від чоловіка на десятиліття, народилася 1872 року в Харкові, була донькою кандидата права, між іншим, росіяночку, вчилася в Курській жіночій гімназії та одній із приватних гімназій у Харкові. Вона не працювала й жила на утриманні чоловіка та допомозі від батька. Донька Трутовських Ксенія на той час була малолітньою, також подружжя мало немовля чоловічої статі. Батько нашого героя бездіяльно проживав у Харкові на власні кошти та мав поважний вік 69 років. Брат Олексій був земським лікарем в Херсонській губернії, інший брат, Віктор, був учителем, третій, Євгеній, випікав хліб. Цікавою видається й опосередкована інформація щодо високого добробуту родини. Жандарми оцінили його у 5

тисяч рублів застави для Трутовського та 3 – для його дружини. Ця сума без перебільшення величезна. Зауважимо, що 1893 р. 26-річний Яків Якович працював усього лишень ординатором Університетської психіатричної клініки, отримуючи 600 рублів на рік²².

Після розгрому Братства тарасівців Я.Я. Трутовський зосереджується на кар'єрі лікаря. Тим більше, що до студентського середовища він вже пару років не належав, і настав час дійсно дорослого життя. Як лікар він спеціалізувався на нервових та душевних хворобах. Щодо його подальшої громадської активності відомо лишень, що 28 січня 1910 р. він читав у залі Публічної бібліотеки благодійну лекцію «Істерія та істеричні романи» на користь благодійної організації «Крапля молока»²³.

Автограф доктора Я.Я. Трутовського

На відміну від більшості своїх колег, станом на 1907 р. Я.Я. Трутовський не користувався правами державної служби²⁴, хоча приватні лікарі мали на це право, якщо служили раніше. При цьому, «Харківський календар» 1905 р. називає його приват-доцентом та статським радником²⁵. Причини такої ситуації достеменно невідомі, але можемо висловити припущення, що або це помилка у виданні (аж ніяк не рідкість), або ж він був позбавлений чину та прав державної служби за результатами невдачі Першої російської революції. 1907 року «Харківський календар» також згадує Трутовського вже без чину статського радника²⁶. Крім цього є й інша невідповідність. Жандарми

¹⁹ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.): Монографія / С. О. Наумов. Харків, 2006. С. 20.

²⁰ Наумов С.О., Посохов С.І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 59.

²¹ ЦДІАК, ф. 336. оп. 1, спр. 26, арк. 111-112.

²² Там само, арк. 19-20, 29-30, 61-62.

²³ В пользу «Капли молока» // Южный край. 1910. 15 января; Публичная лекция // Южный край. 1910. 28 января.

²⁴ Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 4, оп. 155, спр. 216, арк. 93-94.

²⁵ Харьковский календарь на 1905 г. Харьков, 1905. С. 67.

²⁶ Харьковский календарь на 1907 г. Харьков, 1907. С. 65

1893 р. називають Трутовського особистим дворянином²⁷, хоча вже за часів вступу до університету він був записаний як дворянин²⁸, тобто справа тут очевидно не у вилученні, ордені чи монаршій волі. Утім, плутанини в документах ніхто не відміняв.

«Російський медичний список» дає нам змогу в загальних рисах реконструювати трудовий шлях доктора Трутовського після розгрому Братства тарасівців жандармами. 1893 р. вказується, що він працював ординатором Університетської психіатричної клініки²⁹. 1900 р. він вже позаштатний ординатор Харківської губернської земської лікарні³⁰, яка спеціалізувалася на душевних хворобах і була найбільшим подібним закладом в імперії. До 1901 р. стає вільнопрактикуючим лікарем³¹. Надалі він був завідувачем приватної психіатричної клініки³² та приват-доцентом університету³³. Слід зважати, що дані документу були неточні, відставали від реального життя, тому достеменні дати встановити він не дозволяє. Востаннє в «Російському медичному списку» Я.Я. Трутовський згадується станом на 1 травня 1914 р. як приват-доцент і завідувач клініки³⁴. Надалі будь-які згадки

зникають³⁵. Зі слів самого Трутовського також дізнаємось, що на початку 90-х років XIX ст. він служив ординатором в приватній лікарні І.Я. Платонова³⁶.

Щодо роботи в університеті, то про неї з вищезначеної причини збереглося небагато відомостей. З них можна зробити висновок, що доктор Трутовський був доволі фаховим та перспективним науковцем-фізіологом та неврологом. Перш за все, проф. С.М. Куделком він згадується як колега по кафедрі психіатрії та нервових хвороб таких видатних науковців, як К.Я. Данилевський, А.О. Попов, Б.Ш. Грейденберг, А.М. Левковський, С.М. Давиденков, В.П. Протопопов та інші³⁷.

Відома монографія Я.Я. Трутовського «Довчення про фізіологічну дію частих електричних ударів на серце, нерви та м'язи» (1897)³⁸. Дослідження, створене у Фізіологічній лабораторії Харківського університету, було широко схвалене науковою громадськістю, бо це був внесок до вчення М.Є. Введенського про фізіологічну природу тетанічних рухів м'язів. За цю роботу Я.Я. Трутовський отримує ступінь доктора медицини. Його попередні праці були присвячені

²⁷ ЦДІАК, ф. 336, оп. 1, спр. 26, арк. 20.

²⁸ Список студентов и сторонних слушателей Императорского харьковского университета на 1886-1887 академический год. – Харьков, 1886. С. 142.

²⁹ Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению на 1893 год (По сведениям к 15 мая 1893 г.). СПб., 1893. С. 249.

³⁰ Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению на 1900 год (По сведениям к 1 мая 1900 г.). СПб., 1900. С. 322.

³¹ Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению на 1901 год (По сведениям к 1 февраля 1901 г.). СПб., 1901. С. 323.

³² Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению на 1907 год по сведениям к 15 мая 1907 года. СПб., 1907. С. 392.

³³ Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению на 1908 год по сведениям к 1 мая 1908 г. – СПб., 1908. С. 405.

³⁴ Российский медицинский список, изданный по высочайшему его императорского величества повелению на 1914 год по сведениям на 1 мая 1914 г. СПб., 1914. С. 473.

³⁵ Российский медицинский список: списки врачей, ветеринаров, зубных врачей, фармацевтов и аптек на 1916 год. – СПб., 1916. – XXVI, 668, 159, 162, 175, 29 с.

³⁶ ДАХО, ф. 4, оп. 146, спр. 515, арк. 6.

³⁷ Куделко С. М. Очерк истории развития психиатрии в Харьковском классическом университете // Психіатрія, неврологія та медична психологія. 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 91.

³⁸ Трутовский Я.Я. К учению о физиологическом действии частых электрических ударов на сердце, нервы и мускулы. Харьков, 1897. 310 с.

близьким проблемам, таким як епілепсія, що викликана звуками³⁹, та хорєя Сиденхема⁴⁰. Обидві роботи були підготовлені під час служби Трутовського під керівництвом проф. П.І. Ковалевського в університетській клініці. Трутовський також був співробітником видатного російського фізіолога проф. Василя Яковича Данилевського, за пропозицією та під керівництвом якого використовував у лікуванні хворих прилади альтератор та кімореон⁴¹. Між тим, скажімо відверто, що між реалізацією свого наукового потенціалу та бізнесом – приватною клінікою – Трутовський обрав останню. Зауважимо також, що за даними знаного харківського лікаря-психіатра та краєзнавця П.Т. Петрюка, Я.Я. Трутовський був серед учнів проф. Павла Івановича Ковалевського, так само, як і його прямиї конкуренти за бізнесом, також власник приватної психіатричної клініки, І.Я. Платонов⁴².

Невідомо, як уживалися учень-українофіл та професор Ковалевський, цей видатний інтелектуал та один із батьків російського націоналізму. Але все ж, улюбленим учнем був І.Я. Платонов, клініка якого, створена за допомогою Ковалевського, у тому числі матеріальною, стала клінічною базою для Медичного факультету університету⁴³. Про матеріальну чи організаційну допомогу Трутовському відомостей немає, так само, як і про співробітництво клініки з Медичним факультетом. Вочевидь, такий стан речей

дещо гнітив Трутовського, як і те, що клініка конкурента була більш успішною.

Доктор Я.Я. Трутовський організував свою приватну психоневрологічну клініку спільно з М.Г. Ряснянським, з ім'ям якого кілька років її і пов'язували⁴⁴. На час відкриття лікарні Трутовський був ординатором Харківських богоугодних закладів на вул. Конюшенній, № 28 (тобто, Губернської земської лікарні), а Михайло Григорович Ряснянський був асистентом кафедри нервових та душевних хвороб Харківського університету⁴⁵. Останній із часом зосередився на власному «Приватному інституті фізичних методів лікування», а потім створив багатопрофільну амбулаторію на вулиці Пушкінській. Старий же заклад отримав назву «Лікарня для нервових, душевних хворих та алкоголіків доктора медицини Я.Я. Трутовського, приват-доцента Харківського університету»⁴⁶. Утім, зв'язок компаньонів не розривався. З двох будинків лікарні навіть 1909 р. будинок № 7 ще від часу відкриття клініки належав лікарю М.Г. Ряснянському та дворянину Б. Г. Бобровському й коштував 19560 рублів, а № 9 належав Трутовському та коштував 4380 рублів⁴⁷. Також у заснуванні закладу брав участь лікар Будзинський. Із самого початку Трутовський став завідувачем лікарні, до якої приймали нервових та душевних хворих, а також епілептиків. Також відразу з'явився телефон № 9 25⁴⁸, що було на той час статусною річчю.

³⁹ Трутовский Я.Я. Эпилепсия, проявляющаяся под влиянием звуковых раздражений. – Харьков, [1892]. 12 с.

⁴⁰ Трутовский Я. Я. К учению об острой или сиденгамовской хорее (Из Клиники проф. П.И. Ковалевского). – СПб, 1893. – 27 с.

⁴¹ Финкельштейн Е.А. Василий Яковлевич Данилевский. М.-Л., 1955. С. 113-114.

⁴² Петрюк П.Т. Павел Иванович Ковалевский — известный отечественный психиатр // История Сабуровой дачи. Успехи психиатрии, неврологии, нейрохирургии и наркологии: Сборник научных работ Украинского НИИ клинической и экспериментальной неврологии и психиатрии и Харьковской городской клинической психиатрической больницы № 15 (Сабуровой дачи) / Под общ. ред. И.И. Кутько, П.Т. Петрюка. – Харьков, 1996. Т. 3. С. 61.

⁴³ Альков В.А. Доктор И. Я. Платонов : дело жизни // Мир медицины и биологии. 2017. № 4(62). С. 206.

⁴⁴ Харьковский календарь на 1905 г. Харьков, 1905. С. 187.

⁴⁵ Харьковский календарь на 1900 г. Харьков, 1900. С. 11, 180.

⁴⁶ Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.). Харків, 2007. С. 222.

⁴⁷ Список домовладельцев г. Харькова на 1909 г. Харьков, 1909. С. 296; Список домовладельцев г. Харькова. Харьков, 1901. С. 444.

⁴⁸ Реклама // Южный край. 1900. 27 ноября.

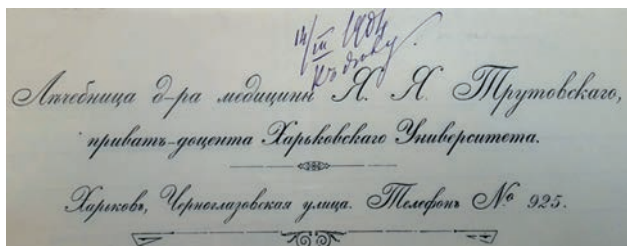

Фото 2. Бланк лікарні Я.Я. Трутовського

Місцева періодика свідчить, що відкриття закладу стало подією в житті громади міста. Освячення клініки відбулося опівдні 27 листопада 1900 р. в присутності губернатора гофмейстера Г.А. Тобізена, губернського предводителя дворянства, багатьох професорів, лікарів та інших запрошених осіб.

Новопобудована споруда розміщувалася у великому саду, площа якого складала близько 700 квадратних сажнів, завдяки чому шум з вулиці не досягав лікарні. У будівлі було 2 кухні, одна – для приготування їжі хворим, інша – для службовців, пральня, окремі приміщення для чоловічої та жіночої прислуги, а також морг. На нижньому поверсі розміщувалися 14 кімнат для буйних хворих та 4 ізолятори для особливо неспокійних, їдальня, чоловіча та жіноча зали, дві ванних кімнати. На верхньому поверсі було 16 кімнат для спокійних та нервових хворих, вітальня, їдальня і зала для жінок, чоловіча їдальня та зала, 2 ванні кімнати, 2 веранди – чоловіча та жіноча. Лікарня на обох поверхах будувалася за коридорною системою. Практикувалися денні та нічні чергування з постійним черговим лікарем. Планувалося також у майбутньому влаштувати в саду окремі приміщення для бажаючих, а також школу наглядців при лікарні. Клініка обігрівалася нагрітим повітрям, а освітлювалася електрикою. Для хворих планувалося пристосувати електричні машини, душі тощо. Для розваг передбачалися гімнастика, більярд, садові та інші роботи, бібліотека та читальня.

Печатка лікарні

Будівля була розрахована на постійний догляд за 40 хворими⁴⁹. Багато це чи мало? Це показник, співставимий із харківською психіатричною лікарнею І.Я. Платонова, яка за кількістю пацієнтів посідала третє місце серед приватних закладів в імперії⁵⁰. Місце, де б хворий міг сховатися та зашкодити собі, не було. Відразу ж до лікарні поступили 12 осіб, відправлені туди родичами⁵¹. Це при тому, що заклад був аж ніяк не з дешевих, адже плата за утримання, лікарський догляд та лікування складала від 75 рублів на місяць⁵² при заробітку більшості містян у 25-50 рублів⁵³. Тим не менш, до лікарні потрапляли гімназисти, дворяни, міщани, купці, чиновники, іноземці, почесні громадяни, чиновники, селяни, козаки тощо. Щодо кожного хворого суворо перевіряли законність їх запроторення до божевільні⁵⁴, бо випадки бували різні. Головним критерієм була можливість вносити доволі високу платню, і цим могли скористатися несумлінні родичі, аби позбутися особи, яка з тієї чи іншої причини завжала.

У зв'язку з цим, мали місце цілі скандальні детективні історії. З них можна побачити і порядки в лікарні. Потомствений почесний громадянин І.Ф. Єнуровський скаржився на те, що його викрали двоє співробітників, заохали в ландо та доправили до лікарні Трутовського. В обличчя «хворого» ніхто не знав, та навіть не були впевнені, що взяли того, кого треба. У зловленого відібрали особисті речі та гроші.

⁴⁹ Частная психиатрическая лечебница // Южный край. 1900. 27 ноября.

⁵⁰ Альков В.А. Доктор И. Я. Платонов : дело жизни // Мир медицины и биологии. 2017. №4(62). С. 205.

⁵¹ Частная психиатрическая лечебница // Южный край. 1900. 27 ноября.

⁵² Реклама // Южный край. 1900. 27 ноября.

⁵³ Чорний Д.М. Міста Лівобережжя України наприкінці XIX – на початку XX ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Харків, 2008. С. 30-31.

⁵⁴ ДАХО, ф. 4, оп. 136, спр. 839, арк. 3, 5, 7, 9, 10, 13, 16, 19-20, 24, 26, 28, 29, 36, 42, 45, 47.

Потім у нього насильно відібрали ще й костюм (аби не втік), завдали тілесних ушкоджень. Лікар М. Іссенбаум доправив його до ізолятора за жарти з прислуги. З'ясувалося, що служителів було вислано на прохання матері Єнуровського, начебто через те, що той побив братів та ганявся за нею самою. Сам Трутовський втішав хворого, що його за два тижні заберуть, та він порадить доправити його на село. Коли інший хворий спалив матрац, Єнуровський вирішив тікати та дістався до віце-губернатора, який не приймав, і, врешті, його знову піймали та посадили в ізолятор. Лікар А.М. Шехтер дозволив йому лише прогулянку в коридорі та подихати з вікна, яке в ізоляторі було зачинене. Батькові хворого тоді ж відмовили в побаченні, заявивши, що той спить. На сплячого подивитися теж не дозволили. Трутовський заявив, що з ним може бачитися лише матір, яка й помістила. Далі Єнуровського відправили до Губернської земської лікарні, звідки через 2 тижні виписали внаслідок відсутності причин для утримання. Після цього він за дорученням батька брав участь у виборах гласних Харківського повітового земства та в зібранні благодійного товариства, тож не дуже був схожий на божевільного.

Я.Я. Трутовський пояснював дивну ситуацію тим, що мати «хворого» заявила, що Єнуровський «убив» її молодшого сина, наступного дня виказала, де перебуває «хворий». Вона додала, що якщо його не візьмуть, то він уб'є її та молодших братів, що вже намагався зробити. Було внесено місячну платню – 150 рублів – та вказано, що у них в сім'ї погана спадковість, адже батько утримувався на Сабуровій дачі (неофіційна назва Харківської губернської земської лікарні, за спеціалізацією психіатричної). Мати вказала також, що син відсторонив її від торгових справ, які вів батько до хвороби, що саме по собі мало б викликати в Трутовського сумніви. Розповіла про владну поведінку сина та бійку з братами. Сам же Трутовський, коли служив ординатором в лікарні Платонова, начебто спосте-

рігав перший приступ маніакального збудження в Єнуровського-молодшого. Врешті, цей дивний та кричущий випадок залишився без наслідків. Щодо порядків у лікарні, то Єнуровський стверджував, що чергові лікарі не могли вирішувати скільки-небудь значних питань та радилися з Трутовським⁵⁵, тобто той був добрим організатором. Незважаючи на елітний статус лікарні, траплялися й більш трагічні випадки. Наприклад, 1901 р. в лікарні померла хвора, яка страждала на гостре божевілля⁵⁶. Але, звичайно, це не було масовим явищем.

Загалом, родичі розміщували в лікарні хворих з різних губерній та областей імперії, та найзначнішою частиною з Харкова та Харківщини⁵⁷. У випадку, якщо платня не вносилася, то це розглядалося як «невідповідність статутів лікарні», а хворого переводили до Харківської губернської земської лікарні⁵⁸.

1904 р. з'явилися перші господарські проблеми. Ватер-клозети були влаштовані та утримувалися погано, і звідти розповсюджувався сморід, що погано впливало на стан хворих. Але Трутовський вмів знаходити спільну мову із перевіряючими. Як вказував губернський лікарський інспектор П. Кольський, хворі ставилися до завідувача лікарні любовно, «як до батька», ніхто з них не виявляв і тіні невдоволення перебуванням в лікарні, а головні проблеми були усунені⁵⁹. Вислів інспектора сильно нагадує цитату з оповідання В.М. Гаршина «Червона квітка» (до речі, йдеться теж про харківську психіатричну лікарню, але губернську): «Жодне начальство не користується такою шаною від своїх підлеглих, якою лікар-психіатр від своїх помішаних». Можливо, він звідти й узятий.

На 1914 р. Я.Я. Трутовський продовжував завідувати лікарнею. Тоді ж місцевою владою було проведено інспекцію. Ця перевірка надає нам відомості про останні місяці його керівництва. Заклад розміщувався у великому дворі з садом у двох корпусах – одно- та двоповерховому. У двоповерховій будівлі в її лівій половині

⁵⁵ ДАХО, ф. 4, оп. 146, спр. 515, арк. 2-8.

⁵⁶ Там само, оп. 136, спр. 839, арк. 50.

⁵⁷ Там само, оп. 146, спр. 26, арк. 1-102.

⁵⁸ Там само, ф. 304, оп. 1, спр. 706, арк. 1-8.

⁵⁹ Там само, ф. 4, оп. 146, спр. 54, арк. 1, 5.

розміщувалися чоловіки – на першому поверсі психіатричні, на другому – нервові. У правій половині так само розміщувалися жінки. Між половинами розташовувалася велика загальна передня зі сходами, приймальними Трутовського та чергового лікаря, очікувальнею. Кожне відділення являло собою широкий довгий коридор, на початку та в кінці якого розташовувалися великі їдальні, а уздовж – палати. У жіночому відділенні їх було 17, чоловічому – 16. У кожному з відділень була ванна та клозети, а також по 4 ізолятори для буйних. Розміри палат складали 24-30 квадратних аршин. На верхньому поверсі була велика кімната для загального табльдоту (спільного прийому їжі), кімната для «електризації» хворих. При відділеннях були також приміщення для фельдшерів та фельдшерниць. Кухня та кімната для прислуги були влаштовані в сухому та теплому підвальному поверсі, там само був ізольований морг. Дана будівля мала центральне калориферне опалення. Менша будівля містила кімнати для лікаря, їдальню та три великі палати на 40 квадратних аршин кожна, ванну кімнату, клозети, передню та приміщення для прислуги. Були також окремі приміщення для тих, хто проходив обстеження, та для хворих «дефективних», за тогочасною термінологією, дітей.

У результаті перевірки було визнано, що лікарня була пристосованою для нервових та психічних хворих, достатньо устаткованою, у наявності було багато світла та повітря, електричне освітлення. У великій будівлі можна було розміщувати до 40 хворих, а в меншій – до 10. 1914 р. при лікарні було облаштовано ще й водолікарню, яка приймала як стаціонарних, так і амбулаторних хворих⁶⁰. Тобто, у порівнянні з попередніми даними, умови для надання медичної допомоги покращилися.

Серед співробітників лікарні Трутовського було багато євреїв, що не дуже в'яжеться з етalonним образом українського націоналіста, тим більше тогочасного, як антисеміта. Приміром, лікарями працювали Е. Шехтер⁶¹ та М. Іссенбаум⁶². Або ж Аркадій Гейманович (Павлович) Рапопорт, майбутній наступник Трутовського. У березні 1904 р. він приступив до завідування психіатричними відділеннями лікарні, а до того проживав у Катеринославі, де працював постійним епідемічним лікарем. Відповідно до формуляра, Рапопорт народився 7 жовтня 1876 р., був іудеєм із купців, неодружений, закінчив Харківський імператорський університет 1902 р. та отримав диплом № 17834, не мав чинів та нагород, хоча й перебував у запасі армії, а на посаді епідемічного лікаря мав права державної служби⁶³.

Що до пам'ятних місць, то місце свого проживання Я.Я. Трутовський змінював не так часто. 1900 р., на час відкриття власної лікарні, він проживав на вул. Пушкінській, 26, у центрі міста⁶⁴. 1901 р. переїхав на вул. Ветеринарну, 18⁶⁵. 1905 р. він остаточно влаштовується на вул. Черноглазівській, 7, а в сусідньому будинку № 9 щоденно приймав пацієнтів з нервовими та душевними хворобами з 4-ї до 6-ї вечора⁶⁶. Власне, це й є адресою його приватного закладу. Відповідно до довідника «Увесь Харків», на 1913 рік йому належали будинки №№ 7 та 9 на лівому боці вулиці, навпроти яких розташовувався особняк М.А. Гельфериха. Разом із лікарем проживала також його донька Ксенія. 1913 р. доктор Трутовський переїхав на Миколаївську вул., 18⁶⁷.

Востаннє Я.Я. Трутовський згадується в «Харківському календарі» за своїм місцем проживання 1914 р. (укладався календар 1913 р.⁶⁸), а як приват-доцент 1915 р. (укладався 1914 р.⁶⁹).

⁶⁰ ДАХО, ф. 4, оп. 175, спр. 376, арк. 1-7.

⁶¹ Там само, ф. 4, оп. 146, спр. 26, арк. 37.

⁶² Там само, ф. 4, оп. 146, спр. 515, арк. 3.

⁶³ Там само, ф. 4, оп. 146, спр. 179, арк. 1-11.

⁶⁴ Харьковский календарь на 1900 г. Харьков, 1900. С. 234.

⁶⁵ Харьковский календарь на 1901 г. Харьков, 1901. С. 11.

⁶⁶ Харьковский календарь на 1905 г. Харьков, 1905. С. 191.

⁶⁷ Весь Харьков на 1914 год (справочная книга). Харьков, 1913. – без паг.

⁶⁸ Харьковский календарь на 1914 г. Харьков, 1914. С. 65.

⁶⁹ Харьковский календарь на 1915 г. Харьков, 1915. С. 72.

Наступного 1916 року він вже не зустрічається в жодному з випадків⁷⁰, але пам'ятаємо, що це ситуація станом на 1915 р. У довіднику «Увесь Харків» 1915 р., виданому 1914 р., вказано, що директором лікарні був вже його колишній співробітник А.П. Рапопорт, а Трутовський згадується також лише як приват-доцент, причому, вже не згадується в списку жителів, а за колишньою адресою в будинку № 18 по Миколаївській вул. жила вже інша людина. Тим не менш, будинки №№ 7 та 9 на Чорноглазівській вулиці все ще були записані на нього⁷¹ (така ж ситуація була і наступного року). Утім, це можна пояснити інерцією та недостатньо оперативним оновленням даних. У тому ж виданні на 1916 р. (укладалося 1915 р.) Трутовського вже не було і в списку міських лікарів, а його донька проживала за адресою вул. Спархіяльна, 5⁷². Таким чином, можна стверджувати, що Я.Я. Трутовський проживав у Харкові з 1885 по 1914 р. Найбільш вірогідна причина зникнення відомостей – хвороба, яка спіткала 47-річного лікаря, внаслідок чого він втратив працездатність та невдовзі помер. У каталозі Російської національної бібліотеки дата смерті вказана точно – це 1914 р.

Так чи інакше, після відходу Я.Я. Трутовського від справ, якість надання медичної допомоги в його клініці «посипалася», хоча заклад ще довго називали за його іменем. У клініці, якою завідувала дружина померлого 1914 р. А.П. Рапопорта (не мала жодної медичної освіти⁷³), у великій кількості розвелися клопи. Священик Ф. Єфімов, донька якого туди потрапила, скаржився, що хворі не могли спати через комах. Харчування було незадовільним, зникали цінні речі, зокрема, золота обручка хворої. Не віддали навіть усієї білизни, хоча розписку з батька хворої про це взяли. Пробувши в лікарні 2 місяці, пацієнтка втратила 14 фунтів. Догляд та умови навіть губернської земської лікарні характеризувались священиком як значно кращі. Різниця в оплаті теж була значною, якщо за утримання доньки в лікарні Рапопортів брали 210 крб. на

місяць, то в губернській – 40 (вочевидь, мається на увазі платний пансіон). Приватні лікарі відмовляли родичів від розміщення хворих в земській лікарні⁷⁴, і це не дивно, бо лишилися б без роботи. Даний кричущий випадок непоодинокий. 1917 р. невідомий внаслідок нерозбірливо написаного прізвища прапорщик поскаржився на антисанітарію та велику кількість клопів, що непокоїли хворих. До листа було додано кілька зловлених комах. Як визначила перевірка тогочасного стану лікарні, стіни потребували побілки та замазки, знайшли і клопів у матрацах та м'яких меблях, а також погану вентиляцію та переповненість. Хворі розміщувалися і в коридорах, а в маленьких кімнатках було скупчено по 4 особи. Клозет знову виявився огидно брудним, як і 1904 р. У чоловічому відділенні ще й було недостатнє освітлення⁷⁵.

Ставлення до середнього та молодшого персоналу також викликало невдоволення. 1917 р. в скарзі, написаній служителями та сиділками, йшлося про тяжкі умови праці, розміщення в сирому та заразному підвалі, погане харчування, побиття, образи, малу платню, звільнення тих, хто вимагав справедливості. У результаті було призначено перевірку за участі міського лікаря А.М. Попова та санітарного Р.М. Розенберга. Делегати зі службовців підтвердили, що завідувач госпчастиною Теофіл Гейманович Рапопорт, брат покійного власника, дійсно бив служницю, факт звільнень також було підтверджено, а фельдшери називали прислугу «сволотою» та «ідіотами», били по руках.

Зауважимо, що навесні 1917 р., коли відбувалися події, службовців було 44 на 52 хворих, причому при хворих безпосередньо 36, головно жінки. Чергували в дві зміни по 12 годин. Чоловікам платили 15-20 рублів, жінкам – 12-15, що зовсім небагато. Вранці годували чаєм, хлібом та оселедцями, в обід давали борщ, м'ясо та рибу, кашу, ввечері – чай, борщ чи суп. Їжа за результатами перевірки дійсно виявилася належної якості, на відміну від усього іншого.

⁷⁰ Харьковский календарь на 1916 г. – Харьков, 1916. – разд. паг.

⁷¹ Весь Харьков на 1915 год (справочная книга). Харьков, 1914. Ст. 91, 158, 173.

⁷² Весь Харьков на 1916 год (справочная книга). Харьков, 1915. Ст. 317.

⁷³ ДАХО, ф. 4, оп. 183, спр. 234, арк. 2.

⁷⁴ Там само, ф. 304, оп. 1, спр. 861, арк. 6.

⁷⁵ Там само, ф. 4, оп. 183, спр. 541, арк. 1, 7-9.

Проблема із розміщенням у сирому підвалі теж підтвердилася. Недостатньою виявилася кількість ліжок, коли прислуга спала по двоє. Клозет вже традиційно утримувався в огидному незадовільному стані, дістатися до нього, не заляпавшись, було неможливо⁷⁶.

Уперше в лікарні трапилася й нечувана раніше подія – самогубство хворого з використанням вогнепальної зброї. Його здійснив 22-річний нервовий студент Г.О. Ярош. До лікарні він звернувся самостійно, але якихось проблем із психікою лікарі не знайшли, лише помітили неврастєнію. Його, як спокійного, помістили в жіноче нервове відділення. Доктор А.К. Ган на консилиумі підтвердив діагноз. Хворому були приписані ванни через день, миш'як та кофеїн під шкіру, мангль-душ щодня, вібраційний масаж спини, світлові ванни та гальванізація хребта. Студент дуже непокоївся через своє здоров'я та весь час звертався до лікарів із найменшого приводу. Він, як і всі нервові хворі при глузді, мав право безперешкодного виходу з лікарні, не один раз ходив до міста та повертався вчасно. Втім, одного разу, після повернення з міста, він попрямував до роздягальні водолікарні та застрелився з «Нагана» в область серця. Завідувач лікарні доктор А.П. Рапопорт та ординатор Г.Х. Нігголь надали йому першу допомогу. Про випадок було

негайно сповіщено владу та викликано спеціалістів-хірургів. При огляді речей Яроша револьвера не знайшли, вочевидь, хтось із співробітників його завбачливо позбувся. З'ясувалося, що зброю самогубець приніс з дому, йому її подарував загиблий на війні товариш. Він і сам хотів записатися добровольцем, але батько заборонив⁷⁷.

У роки революції згадки про колишню лікарню Трутовського зникають. Лише 1921 р., за часів НЕПу, на вул. Черноглазівській, 5 (вочевидь, мала місце зміна нумерації) знову розміщувалася приватна лікарня для нервових та душевних хворих докторів В.А. Жданова та Ф.А. Гуревича⁷⁸, але якоїсь тяглості між нею та попереднім закладом не встановлено.

Таким чином, Я.Я. Трутовський був представником верстви успішних лікарів-підприємців, опозиційно налаштованим українофілом, який відійшов врешті від політичної діяльності, зосередившись на бізнесі та кар'єрі лікаря-психіатра. Рубіжним у цьому плані в його житті став розгром харківського осередку Братства тарасівців 1893 р. Врешті, за обома вказаними напрямками він досяг успіху, однак виявилось, що порядки в його сучасній зразковій приватній лікарні трималися виключно на ньому, що й призвело до її колапсу після відходу Трутовського від справ.

References

Alfavitnyi spisok studentov Imperatorskogo khar'kovskogo universiteta na osennee polugodie 1887 goda (1887) [Alphabetical list of students of the Imperial Kharkov University for the autumn semester of 1887]. Kharkov : Universitetskaya tipografiya. [in Russian]

Alkov, V. A. (2017) Doktor I. Ya. Platonov : delo zhizni [Doktor I. Ya. Platonov : Res of Life]. *Mir meditsiny i biologii*. №4(62). 204-209. [in Russian]

Chastnaya psikiatricheskaya lechebnitsa (1900) [Private psychiatric hospital]. *Yuzhnyi krai*. 27 of November. [in Russian]

Chornii, D. M. (2008) *Mista Livoberezhzhya Ukraïni naprikintsi 19 – na pochatku 20 st.* [Cities of the Left Bank Ukraine in the late 19th and early 20th centuries.] (*Extended abstract of Doctoral thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian]

Finkelshtein, E. A. (1955) *Vasilii Yakovlevich Danilevskii* [Vasily Yakovlevich Danilevsky]. M.-L. : AS USSR Publishing. [in Russian]

Khar'kovskii kalendar' na 1900 g. (1900) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]

Khar'kovskii kalendar' na 1901 g. (1901) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]

Khar'kovskii kalendar' na 1905 g. (1905) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]

Khar'kovskii kalendar' na 1907 g. (1907) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]

⁷⁶ ДАХО, ф. 4, оп. 183, спр. 234, арк. 2-3.

⁷⁷ Там само, ф. 4, оп. 180, спр. 307, арк. 1-6.

⁷⁸ Весь Харьков на 1922 год (справочная книга). Харьков, 1921. С. 68.

- Khar'kovskii kalendar' na 1914 g.* (1914) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]
- Khar'kovskii kalendar' na 1915 g.* (1915) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]
- Khar'kovskii kalendar' na 1916 g.* (1916) [Kharkov calendar for 1900] Kharkov : Khar'kovskii gubernskii statisticheskii komitet. [in Russian]
- Kudelko, S. M. (2014) Ocherk istorii razvitiya psikhatrii v Khar'kovskom klassicheskom universitete [Essay on the history of psychiatry development at the Kharkov Classical University]. *Psikhatriya, nevrologiya ta medichna psikhologiya*. Issue 1. T. 1. 88-93. [in Russian]
- Naumov, S. O. (1999) Bratstvo tarasivtsiv [Brotherhood of Taras]. *Ukraïns'kii istorichnii zhurnal*. № 5. 36-44. [in Ukrainian]
- Naumov, S. O. (2006) *Ukraïns'kii politichnii rukh na Livoberezhzhi (90-ti rr. 19 st. – lyutii 1917 r.): Monografiya* [Ukrainian Political Movement on the Left Bank (90s of 19th century – February 1917): Monograph]. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian]
- Naumov, S. O., Posokhov, S. Yu. (2005) Kharkivs'kii universitet u suspil'no-politichnomu rusi drugoi polovini 19 – pochatku 20 st. [Kharkov University in the social and political movement of the second half of the 19th to the early 20th century]. *Ukraïns'kii istorichnii zhurnal*. № 1. 56-70. [in Ukrainian]
- Petryuk, P. T. (1996) Pavel Ivanovich Kovalevskii — izvestnyi otechestvennyi psikhiatr [Pavel Ivanovich Kovalevsky, a famous domestic psychiatrist]. *Istoriya Saburovoi dachi. Uspekhi psikhatrii, nevrologii, neirokhirurgii i narkologii: Sbornik nauchnykh rabot Ukrainського NII klinicheskoi i eksperimental'noi nevrologii i psikhatrii i Khar'kovskoi gorodskoi klinicheskoi psikhiatricheskoi bol'nitsy № 15 (Saburovoi dachi)* / Ed. by I. I. Kut'ko, P. T. Petryuk. Kharkov, 1996. T. 3. 57-61. [in Russian]
- Publichnaya lektsiya (1910) [Public lecture]. *Yuzhnyi krai*. 28 of January. [in Russian]
- Reklama (1900) [Advertisement]. *Yuzhnyi krai*. 27 of November. [in Russian]
- Robak, I. Yu. (2007) *Organizatsiya okhoroni zdorov'ya v Khar'kovi za impers'koï dobi (pochatok 18 st. – 1916 r.)* [Organization of health care in Kharkov during the Imperial age (from the beginning of the 18th century till 1916)]. Kharkiv : KhDMU. [in Ukrainian]
- Robak I., Demochko G. (2013) *Medichne kraeznavstvo: vitoki, mistse, perspektivi* [Medical regional studies: origins, place, perspectives] // *Vseukraïns'ka naukova konferentsiya «Istorichni regioni Ukraïni: minule ta suchasnist'»*. Kharkiv. 17-19. [in Ukrainian]
- Rodoslovnaya kniga potomstvennykh dvoryan Khar'kovskoi gubernii* (2010) [Pedigree book of hereditary noblemen of the Kharkov province]. Kharkov: Khar'kovskii chastnyi muzei gorodskoi usad'by. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok, izdannyi po vysochaishemu ego imperatorskago velichestva povelenu na 1893 god (Po svedeniyam k 15 maya 1893 g.)* (1893) [Russian medical list, issued according to his Imperial Majesty's highest order for 1893]. SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok, izdannyi po vysochaishemu ego imperatorskago velichestva povelenu na 1900 god (Po svedeniyam k 1 maya 1900 g.)* (1900) [Russian medical list, issued according to his Imperial Majesty's highest order for 1900]. SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok, izdannyi po vysochaishemu ego imperatorskago velichestva povelenu na 1901 god (Po svedeniyam k 1 fevralya 1901 g.)* (1901) [Russian medical list, issued according to his Imperial Majesty's highest order for 1901]. SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok, izdannyi po vysochaishemu ego imperatorskago velichestva povelenu na 1907 god po svedeniyam k 15 maya 1907 goda* (1907) [Russian medical list, issued according to his Imperial Majesty's highest order for 1907]. SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok, izdannyi po vysochaishemu ego imperatorskago velichestva povelenu na 1908 god po svedeniyam k 1 maya 1908 g.* (1908) [Russian medical list, issued according to his Imperial Majesty's highest order for 1908] SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok, izdannyi po vysochaishemu ego imperatorskago velichestva povelenu na 1914 god po svedeniyam na 1 maya 1914 g.* (1914) [Russian medical list, issued according to his Imperial Majesty's highest order for 1914] SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]
- Rossiiskii meditsinskii spisok: spiski vrachei, veterinarov, zubnykh vrachei, farmatsevtov i aptek na 1916 god* (1916) [Russian medical list. Lists of doctors, veterinarians, dentists, pharmacists, and pharmacies for 1916]. SPb. : Tip. Min-va vnutr. del. [in Russian]

Spisok domovladel'tsev g. Khar'kova (1901) [List of Kharkovian homeowners]. Kharkov : Tipografiya i Litografiya N.V. Petrova. [in Russian]

Spisok domovladel'tsev g. Khar'kova na 1909 g. (1909) [List of Kharkovian homeowners on 1909] Kharkov : Pечатnoe delo. [in Russian]

Spisok studentov i storonnikh slushatelei Imperatorskogo khar'kovskogo universiteta na 1886-1887 akademicheskii god (1886) [List of students and listeners of the Imperial Kharkov University for the 1886-1887 academic year]. Kharkov : Universitetskaya tipografiya. [in Russian]

Trutovskiy, Ya. Ya. (1892) *Epilepsiia, proiavliaiushchiasia pod vliianiem zvukovykh razdrazhenii* [Epilepsy which is caused by sound stimuli]. Kharkov : Tip. I. M. Varshavchika. [in Russian]

Trutovskiy, Ya. Ya. (1893) *K ucheniiu ob ostroi ili sidengamovskoi khoree* [On the doctrine of acute or Sydenham's chorea]. St. Petersburg : Tip. M. M. Stasiulevicha. [in Russian]

Trutovskiy, Ya. Ya. (1893) *K ucheniiu o fiziologicheskom deistvii chastykh elektricheskikh udarov na serdtse, nervy i muskuly* [On the study of the physiological effects of frequent electric shocks on the

heart, nerves, and muscles]. Kharkov : Tip. A. Darre. [in Russian]

Ves' Khar'kov na 1914 god (spravochnaya kniga) (1913) [All of Kharkov for 1914 (reference book)]. Kharkov : Elkin. [in Russian]

Ves' Khar'kov na 1915 god (spravochnaya kniga) (1914) [All of Kharkov for 1915 (reference book)]. Kharkov : Elkin. [in Russian]

Ves' Khar'kov na 1916 god (spravochnaya kniga) (1915) [All of Kharkov for 1916 (reference book)]. Kharkov : Elkin. [in Russian]

Ves' Khar'kov na 1922 god (spravochnaya kniga) (1921) [All of Kharkov for 1921 (reference book)]. Kharkov : Vseukrekspechat'. [in Russian]

V pol'zu «Kapli moloka» (1910) [In favor of the "Drop of Milk"] // *Yuzhnyi krai*. 15 of January. [in Russian]

Zinchuk, M. Yu. (2011) *Evolyutsiya poglyadiv Shkoli «Annaliv» na sutnist' ta osoblivosti doslidzhennya povsyakdennya* [Evolution of the views of the School of Annals on the essence and peculiarities of everyday life studying]. *Visnik KhNU imeni V. N. Karazina. Seriya «Istoriya»*. № 982. 21-30. [in Ukrainian]